

STJEPAN ANTOLJAK — BRANKO PANOVIĆ, SREDNOVEKOVNA
MAKEDONIJA, I, II i III, Skopje 1985, 982; 446; 849 c.8°

Ova trotomna publikacija u izdanju izdavačke kuće »Misla«, iz Skoplja, pod gornjim naslovom sadrži, na ukupno 2277 stranica, sve značajnije neobjavljene i objavljene radove; monografije i priloge u zbornicima i brojnim časopisima (domaćim i stranim) dvojice naših poznatih i priznatih naučnih radnika-medievista, napisane u toku 25-godišnjeg naučnoistraživačkog rada.

Naslov publikacije u celosti odgovara njenoj sadržini, s obzirom na to da tretirana materija obuhvata period od naseljavanja makedonskih Slavena u Makedoniju do prvih vekova osmanlijske vladavine, zapravo od VI do XVI veka.

Prvi tom sadrži radove dr. Stjepana Antoljaka u kojima su obrađena sva suštinska pitanja političke i ekonomske istorije makedonskog naroda u srednjem veku, kao i neki toponomastički problemi.

Na samom početku, u opsežnom kritičkom prikazu izvora za srednjovekovnu istoriju makedonskog naroda, autor daje potpun uvid u ovu problematiku.

Značajan prilog proučavanju i naučnom osvetljavanju etnogeneze makedonskog naroda u navedenom periodu predstavljaju radovi dr. Stjepana Antoljaka o makedonskim sklavinijama. Na osnovu izvora vizantijskog porekla autor zaključuje da su sklavinije postojale još 80-ih godina VI veka, u početku kao rodovske zajednice a kasnije i upravno-vojnički uređene jedinice koje su predstavljale značajnu vojnu snagu a njihov cilj je bio osvajanje Soluna. Naime, makedonska plemena su živela »samostalno i nezavisno. Imala su sopstvenu organizaciju pravosuđa i uprave, naročito pri izboru arhonata (kneževa).« Društveno uređenje — vojne demokratije, u suštini se nije promenilo ni krajem VIII i na početku IX veka kada su ova plemena »delimično bila uključena u državnu organizaciju Vizantije a delimično potpala pod vlast bugarskih vladara«. U okolini Soluna postojala su kneževstva i u prvoj polovini X veka, sa knezovima koji su »upravljali bezmalo samostalno sa tamošnjim Slavenima«.

Prema tome, makedonske sklavinije imale su značajnu ulogu u procesu stvaranja makedonske srednjovekovne države.

Dr. Stjepan Antoljak je prvi naš naučni radnik koji je na osnovu bogate izvorne građe naučno obradio i osvetlio ime Makedonije i Makedonaca, u navedenom periodu, kao prilog etnogenezi makedonskog naroda. Pri tome on je dokazao da se ime Makedonije upotrebljavalo kontinuirano da označi Makedoniju — teritoriju koju su naseljavali makedonski Sloveni, odnosno Makedonce — njene stanovnike. Imajući u vidu pisanje nekih inostranih istoriografa koji stavljajući se u službu državne politike pokušavaju da negiraju postojanje makedonskog naroda i Makedonaca, autor zaključuje da se ime upotrebljavalo da označi posebnost Makedonaca. U vezi sa pojavom da se od sredine IX veka a naročito od drugog desetleća X veka javlja i ime Bugari, autor zaključuje da se tim imenom označavala pripadnost bugarskoj državi, što je bio slučaj i sa ostalim podvlašćenim narodima. Međutim i tada a i kasnije, »tokom vekova, u više izvora, tačno su bili razlikovani jedni od drugih«.

Centralno mesto u prvom tomu ima monografski rad dr. Stjepana Antoljaka Samoilova država. Na početku autor daje opsežan kritički prikaz izvora o Samoilovoj državi, i to pisanih: hronika, letopisa, žitija, povelja i pisama, epigrafskih

natpisa, topografskih i toponomastičkih podataka, kao i izvora materijalne prirode — arheoloških nalaza. Pisani izvori različite provenijencije: vizantijske, orijentalne, zapadne i slovenske, iz kasnijeg perioda — srednjovekovni slavenski spomenici, koji svedoče o stanju i prilikama u Samoillovoj državi 969—1014. godine.

Na početku svog rada autor, osvetljavajući položaj Makedonije po njenom padu pod bugarsku vlast do ustanka komitopula 969. godine, dolazi do zaključka da je odnos Bugara prema makedonskim Slavenima bio vrlo surov. Oni su bili prinuđeni ne samo da plaćaju danak već i da učestvuju u mnogobrojnim ratnim operacijama protiv Vizantije, Srbije i, konačno, protiv Hrvatske.

Slabljenjem centralne vlasti bugarske države komitopuli, koji su pripadali višem plemstvu Makedonije — boljarima (oni su bili ono što i župani u Hrvatskoj u doba narodnih vladara) pripremajući ustanak »uznemiravali su državu Bugara«. Napokon, oni su ocepili teritoriju kojom su upravljali, 969. godine, čime je bio označen početak stvaranja srednjovekovne makedonske države.

Kao izraz svog nezavisnog položaja i moći komitopuli su poslali svoje poslanstvo u Kvedlinburg caru Otonu I, 973. godine. Dr. Stjepan Antoljak smatra da su u Kvedlinburgu bila Samoilova braća ili lično Samoil sa jednim svojim bratom. Dolaskom na dvor tada najmoćnijeg vladara Evrope, gde su došli u direktan kontakt i sa drugim stranim delegacijama (ruskom, češkom, poljskom i dr.), komitopuli su još više učvrstili svoj položaj i osigurali još veću samostalnost. Samostalnost je bila sačuvana umešnom taktikom i izvanrednom diplomatijom komitopula. Antoljak s pravom smatra da su 969. i 976. godina odlučujuće za stvaranje moćne Samoilove države. Prva, kao početak formiranja državnog jezgra pod vođstvom komitopula koji su, oslobodivši se bugarske centralne vlasti, uspešno širili svoju tada još uvek malu državicu, u senci nominalnog pokroviteljstva vizantijskog cara Cimijskog. Druga, 976. godina, označila je početak izgradnje oko postojećeg državnog jezgra moćne države čije su se granice ubrzo protegle na istoku do Crnog mora, na zapadu do srednjeg dela Jadranskog mora, do Save, Drave i Dunava na severu i do Peloponeza na jugu.

Šireći svoje carstvo Samoil je ušao u Dalmaciju i stigao do Zadra. Sa velikom vojskom prešao je »uzduž i popreko« i teritoriju Hrvatske države Stjepana Držislava.

U vezi s tim Antoljak detaljnije obrazlaže odnos Samoila prema hrvatskoj državi. Osnovni uzrok neprijateljstva Samoila vidi u činjenici što je hrvatski vladar Držislav bio saveznik Vizantije a time i protivnik moćnog osvajača. On je u svom osvajачkom planu zacrtao osvajanje i Srbije, Bosne, Dalmacije i Hrvatske. Zato je i napao hrvatsku državu.

Samoilovu su vlast priznali i Duklja, Travunija, Zahumlje i Srbija. Dalmacija i Hrvatska ipak su ostale nezavisne, odatle se Samoil relativno brzo povukao. Antoljak to objašnjava nedostatkom moćne mornarice bez koje nije mogao da učvrsti svoju vlast nad Dalmacijom i Hrvatskom.

Samoil je carsku krunu dobio od pape Grgura V koji je krunisanje izvršio posredstvom svojih poslanika, a time je Samoilovo carstvo dobilo međunarodni karakter i priznanje. To je bilo u interesu obe strane, s obzirom na identične ciljeve: slabljenje i uništenje Vizantijske imperije. Samoil je imao prijateljske veze i sa Germanskim carstvom koje je i samo bilo zainteresovano za očuvanje prijateljskih odnosa nezavisno od odnosa sa Vizantijom.

Vojna sila i moć Samoilove države počivala je na temeljima koje je majstorski postavio i izgradio »narodni vođa« Samoil, izvanredan strateg, državnik i diplomata. I pored neosporno velikog potencijala Samoil nije uspeo da ostvari svoj životni cilj: potpuno uništenje Vizantijske imperije na Balkanu i da oslobodi sve potčinje-

ne narode od despotske vlasti Romeja, da nema više robova vizantijskog cara i da ih ujedini u svoj »regnum Sclavorum« sa centrom u današnjoj Makedoniji, zaključuje autor.

Rad dr. Stjepana Antoljaka »Samoilova država«, ovde objavljen sa dopunama,¹ kompletna je naučna studija o srednjovekovnoj makedonskoj državi. Na osnovu bogate izvorne građe i literature autor svestrano razjašnjava i osvetljava ovaj izvanredno značajan period istorije makedonskog naroda. Svojim kritičkim ali u isto vreme objektivnim pristupom pri korišćenju i interpretaciji izvorne građe i naučne i druge literature, autor prezentira naučni rad prvorazrednog značaja koji, kao takav, predstavlja prilog ne samo u našoj već i u svetskoj historiografiji.

Rad dr. Stjepana Antoljaka doprinosi da makedonska istorija druge polovine IX i početka X veka dobije čelno mesto u balkanskoj i svetskoj istoriji, adekvatno značenju i moći makedonske srednjovekovne države.

Uspeh je tim veći što se radi o jednom periodu o kome izvorna građa i pored svoje obimnosti daje oskudne podatke koji su neretko nepouzdati i kontradiktorni, a postojeća je literatura bez naročite naučne vrednosti, pretežno propagandistička.

U ovom tomu prezentovani su i radovi dr. Stjepana Antoljaka o ustancima makedonskog naroda za oslobođenje ispod vizantijske vlasti u XI veku, bogumilskom pokretu kao i nekoliko njih posvećenih ekonomskoj istoriji Makedonije između kojih i jedan prilog proučavanju trgovačkih veza Dubrovnika i Skoplja XV i XVI veka.

Pri obradi problematike: Ustanci makedonskog naroda u XI veku Antoljak posebnu pažnju posvećuje pitanju učešća Srba, Hrvata i Mađara u ustanku Đorđa Vojteha protiv vizantijske vrhovne vlasti. Autor navodi da je ustanak makedonskog feudalca Đorđa Vojteha bio pokrenut u Skoplju, 1072. godine, zahvatio je zemlju do Kostura na jugu i ubrzo dobio i šire razmere, obuhvativši i susedna područja do Niša na severu.

U tom ustanku koji su izveli Makedonci i uspeji da oslobode svoju zemlju od vizantijske vlasti, autor navodi da su učestvovali i Srbi i Hrvati a indirektno i Mađari.

Analizom izvorne građe Antoljak daje odgovor na postavljeno pitanje kakva i kolika je bila uloga Srba, Hrvata i Mađara u zajedničkom pokretu protiv Vizantije.

Osobitu pažnju zaslužuje i rad o Ohridskoj arhiepiskopiji u vreme cara Samoila i Vasilija II. Na samom početku Antoljak podvlači da je Ohrid postao »crkveni centar Samoilove države«. U vezi sa postankom Ohridske arhiepiskopije razmatra obe teorije: da je postala od Bugarske arhiepiskopije (»patrijaršije«) i, drugu, da je ona potpuno identična sa arhiepiskopijom Justinijana Prima, tj. one autokefalne arhiepiskopije koju je osnovao car Justinijan I. Dr. Stjepan Antoljak smatra da su obe ove teorije neosnovane i neprihvatljive a da je Ohridska arhiepiskopija samostalna autokefalna crkva koja je »morala biti stvorena jer je postojala država sa centrom prvo u Prespi pa u Ohridu« i da kao takva nema nikakvih veza sa arhiepiskopijom u Bugarskoj u vreme careva Petra i Simeona.

Dr. Stjepan Antoljak objavljuje i jedan vrlo interesantan dokumenat — testament Petra Stjepanovića iz Rijeke, napisan u Skoplju 16. VIII 1598. godine na hrvatskom jeziku (latinicom), za koji autor podvlači da je »jedini dosad sačuvani testament«.²

¹ Prvo izdanje 1969. godine u izdanju Instituta za nacionalnu istoriju u Skopju.

² O tome autor prvi put saopštava u Glasniku Instituta za nacionalnu istoriju u Skopju god. II, br. 1, 1958. godine.

Drugi tom publikacije u suštini predstavlja monografski rad dr. Branka Panova — Teofilakt Ohridski kao izvor za srednjovekovnu istoriju Makedonije.³ Na osnovu pisma Teofilakta Ohridskog kao izvor za istoriju Makedonije XI i XII veka autor obrađuje pitanja agrarnih odnosa; makedonske seoske opštine, razvitak feudalnih odnosa, feudalne rente; imunitet, političke prilike u Makedoniji, a dat je i presek istorije Ohridske arhiepiskopije.

U vezi sa razvitkom feudalnih odnosa, na osnovu izvornih podataka, autor zaključuje da »feudalni proces u Makedoniji u to vreme nije bio okončan«, s obzirom na to da su krajem XI i početkom XII veka još postojale slobodne seoske opštine i slobodno seljaštvo. U vezi s tim ukazuje i na bitne faktore (unutrašnje i spoljašnje) koji su doprineli razlaganju slobodnih seoskih opština. Panov smatra da su neprihvatljivi stavovi nekih autora da su u to vreme svi parici bili kmetovi. Ne isključujući mogućnost postojanja »pojedinih slučajeva kmetstva«, tvrdi da ono nije bilo dominantno u Makedoniji.

Dr. Branko Panov obrađuje i oslobodilački pokret makedonskog naroda protiv Vizantije.

Treći tom, pod naslovom: Iz srednjovekovne makedonske istorije, sadrži 34 rada dr. Branka Panova svrstana u pet tematskih celina.

Prva tematska celina obrađuje problematiku od doseljavanja makedonskih Slavena u Makedoniju do prvih vekova osmanlijske vladavine; etnogeneza makedonskog naroda, makedonske sklavinije i njihovo prerastanje u poludržavne formacije, stvaranje makedonske srednjovekovne države — Samoilovo carstvo, oslobodilački pokret i ustanci makedonskog naroda u XI veku, kao i borba susednih država za gospodstvo nad Makedonijom u XIII i XIV veku.

U svome radu o etnogenezi makedonskog naroda dr. Branko Panov zaključuje da je složeni etnogenetički proces otpočeo nakon slavenske kolonizacije Makedonije i trajao je sve do druge polovine X veka kada je, od jezgra makedonskih sklavinija, bila stvorena srednjovekovna makedonska država — Samoilovo carstvo.

Drugu tematsku celinu sačinjavaju radovi koji obrađuju ćirilometodijsko pitanje; delatnost Ćirila i Metodija i njihovih učenika Klimenta i Nauma Ohridskog u Makedoniji. Stvaranje prve slovenske azbuke — glagoljice — »na tlu Makedonije i za potrebe makedonskih Slovena« a moravskom misijom širene i kod drugih slovenskih naroda, autor s pravom ocenjuje kao epohalno otkriće ne samo za makedonski narod već i za sve ostale slovenske narode. On smatra da su solunska braća Ćiril i Metodij slovenskog, makedonskog porekla. Zbog nedostatka autentičnih izvora, prema rečima autora, savremena nauka nije dala definitivni odgovor na neka ključna pitanja ćirilometodijske problematike.

U nekoliko svojih radova dr. Branko Panov obrađuje bogatu i svestranu delatnost Klimenta i Nauma Ohridskog na utemeljenju slovenske pismenosti kod narodnih masa Makedonije; stvaranje i rad Ohridske književne škole i prvog slovenskog univerziteta. Autor posebno naglašava da je Kliment Ohridski, svojim originalnim književnim radovima, postavio temelje srednjovekovnoj makedonskoj književnosti i da su ti radovi imali ogroman značaj za razvoj kulture ostalih slovenskih naroda.

Treća tematska celina obrađuje problematiku bogumilskog pokreta; njegovu pojavu sredinom X veka u Makedoniji ne toliko kao religiozno-filozofsko učenje već kao antifeudalni narodni pokret potlačenog seljaštva i gradske sirotinje, njegovo širenje, naročito u XII i XIII veku u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini, čak u severnoj Italiji i u južnoj Francuskoj.

³ Prvo izdanje 1971. godine u izdanju izdavačke kuće »Kultura« u Skopju.

Osam radova dr. Branka Panova predstavlja priloge za proučavanje postanka i razvoja makedonskih srednjovekovnih gradova od VI do XIV veka. Ovoj tematskoj celini pripadaju i prilozi o Ohridu i Ohridskoj oblasti od VI do XIV veka, koji su izdvojeni u posebnu celinu. Proučavajući ovo pitanje autor zaključuje da su tokom slovenske kolonizacije bili razoreni stari makedonski gradovi i da su se na mestu formirale mnogobrojne slobodne seoske opštine. Sredinom IX veka nastali su makedonski gradovi kao vojnoadministrativna i crkvenoeparhijska sedišta. Razvojem robnonovčanih odnosa od XI veka postali su zanatsko-trgovački centri. Krajem XII i XIII veka, daljim razvitkom feudalnih odnosa i jačanjem feudalnog separatizma, neki makedonski gradovi postali su sedišta samostojnih makedonskih vladara. Krajem XIV veka, padom Makedonije pod vlast Turaka, nastale su korenite promene u životu makedonskih gradova, smatra autor.

Na kraju možemo zaključiti: prezentirani radovi dr. Stjepana Antoljaka i dr. Branka Panova odlikuju se ne samo naučnoistraživačkom doslednošću i objektivnom i kritičkom analizom korišćene izvorne građe i literature različitog porekla, već i naglašenom pronicljivošću u otkrivanju autentičnih procesa i u proceni složenih istorijskih uslova u kojima se odvijao proces etnogeneze makedonskog naroda od početka slovenske kolonizacije Makedonije do stvaranja makedonske srednjovekovne države u X veku.

Bez obzira na izvesna ponavljanja koja su razumljiva s obzirom na to da su prezentirani radovi pisani u toku jednog relativno dugog vremenskog perioda, smatramo da se radi o jednoj kompletnoj i vrlo značajnoj publikaciji koja omogućava šire upoznavanje problematike srednjovekovne istorije makedonskog naroda.

Mihajlo Minoski

ŠEFKO KURTOVIĆ, OPCA HISTORIJA DRŽAVE I PRAVA, I dio,
Zagreb 1987, 266 str.

Iz tiska je izašao prvi dio Opće povijesti države i prava iz pera poznatog pravnog povjesnika koji predaje taj predmet na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Knjiga je ugodno iznenađenje i osvježanje za svakoga koji se zanima pravnom poviješću, u prvom redu zbog toga što se umnogome razlikuje od drugih sličnih djela u nas — i to nabolje.

Objavljeni prvi dio obuhvaća problematiku razdoblja robovlasništva i feudalizma. Uz kraći i instruktivni uvod o razvoju znanosti opće povijesti države i prava (str. 6—35), u kojem autor nakon antičkih i ranokršćanskih pravno-povijesnih pisaca obrađuje glosatore, postglosatore, elegantnu pravnu školu, školu prirodnog prava i historijsku školu — autor obrađuje babilonsku državu i pravo kao primjer »istočne države robovlasničkog razdoblja« i atensku državu i pravo kao primjer »zapadne države« (str. 37—106). Za »državu i pravo feudalnog razdoblja« (str. 107—266) autor je izabrao franačku državu i pravo V—X. stoljeća, feudalnu Englesku XI—XV. stoljeća i feudalnu Tursku XIV—XIX. stoljeća.

Autor je očito želio da svoje izlaganje ne raspline u nabranjanju i kraćem opisanju većeg broja pravnih sustava, smatrajući da će na taj način moći bolje, temeljitije i cjelovitije obraditi problematiku izabranih država. To mu je uspjelo u punoj mjeri. To je razlog zašto smo dobili temeljit i pregledan prikaz babilonske države i prava, u prvom redu Hamurabijeva zakonika. Isto to vrijedi i za lijepo napisano poglavlje o Ateni. Čitatelj mora doista zažaliti što je zbog takvog pristupa izgubio mogućnost da se upozna s važnim pravnim sustavima Hetita i Hebreja,

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUS, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šalžite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 5000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1988.